

American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters, ed.
Mehmet Ali Doğan and Heather J. Sharkey
Salt Lake City: University of Utah Press, 2011.

M. Talha Çiçek
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Osmanlı topraklarındaki Batılı devletlerin ve devlet destekli kurumların faaliyetleri hâlâ günümüz tarihçilerinin en fazla ilgisini çeken konulardandır. Misyonerlik, ticaretten eğitime, bayındırlık çalışmalarından dinî propagandaya kadar uzanan ve Batılı devletlerin Osmanlı topraklarındaki kültürel ve siyasi nüfuzunu artırmayı amaçlayan bu faaliyetlerin oldukça önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Hristiyanlığın çeşitli mezheplerinin yaygınlaştırılmasını amaçlayan misyonerler, aynı zamanda vatandaşı oldukları ülkelerin propagandasını da yaptıklarından bu devletler tarafından da büyük destek görmüş ve teşvik edilmişlerdir. O kadar ki, misyonerler, ülkelerinin Ortadoğu politikasının belirlenmesinde dikkate değer bir katkı yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin dahi, Batılı misyonerleri model alarak kendi siyasi propagandasını yapacak din adamları yetiştirmeyi amaçlayan okullar açması misyonerlik faaliyetlerinin Batılı ülkelerin siyasi ve kültürel nüfuzlarının yayılmasındaki önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir.¹

Mehmet Ali Doğan ve Heather J. Sharkey tarafından yayına hazırlanan ve 2011 yılında University of Utah Press tarafından yayınlanan *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters* kitabı, Amerikan misyonerlerinin Ortadoğu'daki faaliyetlerini incelemekte ve hem genel olarak misyonerlik ve amaçlarının daha iyi anlaşılmasına hem de Amerikan misyonerlerinin bu anlamdaki tarihine önemli bir katkı yapmaktadır. 2005 ve 2006 yıllarında ABD'deki MESA (Middle East Studies Association)

205

Dîvân
2014/2

1 Bu amaçla I. Dünya Savaşı yıllarında Filistin'de Selahaddin-i Eyyubi Külliyesi adıyla bir okul açılmıştır. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Martin Strohmeier, *Al-Kulliyya as-Salahiyya in Jerusalem: Arabism, Ottomanism and Panislamism in the First World War* (Stuttgart: Franz Steiner, 1991).

konferanslarında misyonerlik üzerine yapılan panellerde sunulan tebliğlerin derlenmesinden oluşan kitapta farklı mezheplere ait misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini anlatan makaleler yer almaktadır.

Heather J. Sharkey tarafından yazılan giriş yazısında 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Ortadoğu'ya giden misyonerlerin Amerikan kültürel etkisinin yayılmasına olan etkileri tartışılmaktadır. Amerikan misyonerlik örgütlenmelerinin yapısına da kısaca değinilen yazıda, belli başlı misyoner kuruluşları ve faaliyetleri özetlenmekte ve Amerikan kültürü ile misyonerlik örgütlenmesi arasındaki etkileşime de değinilmektedir. Amerikan çoğulcu kültürünün de etkisiyle, Amerikan misyonerlerinin Rumca, Bulgarca ve Arapça gibi ulusal dillerde de İncil okunmasını teşvik ettikleri ve dolayısıyla bu toplumlarda milliyetçiliğin gelişmesine katkıda bulundukları da yazıda vurgulanan bir diğer konudur.

Kitaptaki makaleler iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımdaki makalelerde 1820'lerden 1908 yılına kadar Osmanlı topraklarındaki Amerikan misyoner örgütlerinin gelişen ve dönüşen faaliyetleri incelenmektedir. İkinci kısımda ise 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyıl ortalarına kadar misyoner faaliyetlerin yerel etkilerini ele alan çalışmalara yer verilmiştir.

American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın (ABCFM) ve bu kuruluşun 1820'lerde Ortadoğu'daki ilk teşebbüslerinin incelendiği ilk makalede Mehmet Ali Doğan,² bu organizasyonun öncü misyonerlerinin Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler arasındaki görevlerini nasıl tanımladıklarını ifade etmiş ve çalıştıkları coğrafyada ne tür engellerle karşılaştıklarından bahsetmiştir. Amerikalı misyonerler Malta'da bir matbaa kurar ve hangi topluluklar arasında ne tür faaliyetlerde bulunacaklarına karar verebilmek için bölgede yoğun bir şekilde seyahat ederler. ABCFM misyonerlerinin bölgedeki faaliyetlerine ilk olarak kendi cemaatlerini kaybetmek istemeyen Rum Ortodoks ve Maruni kiliseleri karşı çıkar. 1830'lara gelindiğinde ABCFM misyonerleri faaliyetlerini "sözde Hristiyanlar (nominal Christians)" olarak nitelendirdikleri bölgedeki diğer Hristiyan cemaatler arasında yoğunlaştırmışlardır.

Christine Lindner³ tarafından kaleme alınan ikinci makalede, 19. yüzyıl Osmanlı Suriye'sindeki misyoner evlerinin mimarisi ve "yeniden şekillendirilmesi" bağlamında Amerikan misyonerlerinin gündelik hayatına ışık tutulmaktadır. Lindner'in yazdıklarına göre, Osmanlı topraklarında sade-

- 2 "From New England into New Lands: The Beginning of a Long Story", s. 3-32.
- 3 "The Flexibility of Home: Exploring the Spaces and Definitions of the Home and Family Employed by the ABCFM Missionaries in Ottoman Syria from 1823 to 1860", s. 33-62.

ce ev kiralamalarına izin verilen misyonerler Suriyeli Hristiyan eşrafın da iyi niyetine dayanarak kiraladıkları evlerin iç dizaynını kendi aile ve sosyal hiyerarşi anlayışlarına göre yeniden dizayn edebildiler. Çalışma, binalara, sosyal karşılaşmaları anlayabilmek için bir örnek alan olarak yaklaşmaktadır. Misyonerlerin evlerde yaptıkları değişiklikler üzerinden Suriye ve Amerika'daki Hristiyanların farklılıkları incelenmektedir.

Kitabın üçüncü makalesinde Cemal Yetkiner,⁴ ABCFM misyonerlerinden Cyrus Hamlin'in, Bebek Papaz Okulu'ndan (*seminary*) Robert Koleji'ne uzanan eğitim faaliyetlerinin öyküsünü anlatmaktadır. 1840 yılında Bebek Papaz Okulu'nu kuran Hamlin, burada özellikle Ermenileri hedef kitle olarak belirleyip yerli papazlar yetiştirmeyi amaçladı. Fakat Ermeni Kilisesi'nin büyük tepkisiyle karşılaştı ve Ermeni Kilisesi Protestanlığı seçen Ermenileri aforoz etti. Bundan dolayı, Bebek Papaz Okulu'nda kalan öğrenciler dışlandılar ve fakirleştiler. Öğrencilerin finansal durumlarını düzeltmek isteyen Hamlin, bu maksatla okul binasında buharlı bir un değirmeni, bir fırın ve bir adet çamaşırhane kurdu. Kırım Savaşı sırasında İngiliz askerlerine çalışan bu işletmeler büyük işler yaptılar. Onun başarısı Hamlin'in misyoner meslektaşlarının hoşuna gitmedi ve öğrencileri Hristiyanlaştırmak yerine Amerikanlaştırmakla suçlandı. Bunun üzerine ABCFM'den ayrılan Hamlin Hristiyanlıkla bağları oldukça gevşek olan Robert Koleji kurdu ve bu okul bugün Boğaziçi Üniversitesi'ne kadar uzanan geleneğiyle büyük bir başarı sağladı.

Kitapta Carolyn Goffman tarafından incelenen benzer bir örnek de Amerikan Kız Koleji'nin kurucusu Mary Mills Patrick'tir.⁵ Okulu kurduktan kısa bir süre sonra eğitim yoluyla insanları Hristiyan yapmak amacından vazgeçen ve okulu daha "seküler" bir tarzda örgütleyerek Müslümanlara da açan Patrick'in okulunda Protestanlığa ihtida amacı yerini, öğrencilerin milliyetçilik ve feminizme kaymalarıyla bu ideolojilere bıraktı. Robert Koleji gibi bu kurum da daha ziyade Amerikan kültürünün yaygınlaşmasına hizmet etti.

Osmanlı Arşiv malzemelerine yer vermesi bakımından kitabın yegâne istisnası olan Karen Kern Mormonların İstanbul'a gelen ilk misyonerlerinin karşılaştıkları tepkileri analiz etmektedir. Makalede Sultan Abdülhamid'in, Ermenilerle iş tutup milliyetçi akımların gelişmesine yol açtıkları gerekçeyle yabancı misyonerlere –özellikle Mormonlara- sınırlamalar getirmek

4 "At the Center of the Debate: Bebek Seminary and the Educational Policy of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1840-1860)", s. 63-83.

5 "From Religious to American Proselytism: Mary Mills Patrick and the 'Sanctification of the Intellect'", s. 84-121.

istediğini söyleyen Kern, bundan dolayı Osmanlı otoritelerinin Mormonları ayrı bir mezhep olarak tanımayı reddettiklerini ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nin tutumunu analiz etmesi bakımından makale kitapta önemli bir eksikliği doldurmaktadır.

Marwa Elshakry'nin⁶ Beyrut'taki Amerikan misyonerlerini ve özel olarak da Beyrut Amerikan Üniversitesi'ni değerlendirdiği yazısı, pozitif bilimlerin yaygınlaşmasının Ortadoğu'da misyoner faaliyetlerine ne tür bir katkı yaptığını ele almaktadır. Arapça kaynakların kullanılmasının makalenin içeriğinin zenginleşmesine önemli bir katkı yaptığı anlaşılmaktadır. Pozitif bilimlerin ve bu bağlamda evrim öğretisinin öğretilmesi misyonerler arasında bölünmelere sebep olmuş ve okulun New York'taki mütevellî heyeti İncil öğretilmesine sadık kalınmasını şart koşan bir "prensipler deklarasyonu" yayınlamıştır. Bunu protesto eden bazı öğretim üyeleri okuldan istifa etmişlerdir. Fakat, okul yine de modern bilimlerin merkezi olmaya devam etmiştir.

Misyonerlerin İncil'i Bulgarcaya çevirme çalışmaları kapsamında bir iş teklifini kabul ederek 1864 yılında İstanbul'a giden Petko Slaveykov'un faaliyet ve fikirlerinin anlatıldığı bir diğer çalışmada, Barbara Reeves-Ellington,⁷ Bulgar milliyetçiliği ve Amerikan misyonerliği arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Amerikan protestanlarıyla karşılıklı etkileşiminin Slaveykov'un Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin Bulgar milliyetçiliğinin gelişimindeki rolüne olan inancını artırdığını kaydeden Ellington, Slaveykov'un çalışmalarının, Bulgaristan'da din dili ve akademik dil olarak Bulgarcanın Yunancanın yerini almasında büyük rol oynadığını ifade etmektedir. Ellington'un değerlendirmelerine göre bu etkileşim, Slaveykov'un, ulusal uyanışta kadınların rolüne bakışını da etkilemiştir.

Amerikan Presbiteryenlerinin Mısır'daki faaliyetleri Heather J. Sharkey'in⁸ makalesinde incelenmiştir. Yazar, Amerikan Presbiteryenlerinin, Amerikan ve İngiliz İncil cemiyetleriyle işbirliği içerisinde, Mısırlı Hristiyanların İncil okuma kültürünü nasıl geliştirdiklerini ve bütün Mısır çapında İncil dağıtımını nasıl örgütlediklerini incelemektedir. Uzun dönemde bu çabalar Mısır'da Hristiyanlar arasında okuma yazma oranının artmasına önemli bir katkı sağlamış ve Mısırlı bir evanjelik kültürün oluşmasına yardımcı olmuştur.

6 "The Gospel of Science and American Evangelism in Late Ottoman Beirut", s. 167-210.

7 "Petko Slaveykov, the Protestant Press and the Gendered Language of Moral Reform in Bulgarian Nationalism", s. 211-236.

8 "American Missionaries, the Arabic Bible, and Coptic Reform in Late Nineteenth-Century Egypt", s. 237-259.

Beth Baron, Mısır'daki, Pentekostal ve Presbiteryen misyonierlerinin yetimhanelerini (Trasher ve Fowler Yetimhaneleri) karşılaştırmak suretiyle, Amerikan misyonierlerinin tutum, politika ve kültürlerinin bir misyondan diğierine nasıl değıştiğini incelemektedir. Bu iki misyonun yüksek öğretim, milliyetçilik ve feminizm konusundaki farklılaşan tutumlarını karşılaştıarak Baron, Amerikan misyonierleri arasındaki modernite vizyonlarının ve evanjelizm kültürlerinin birinden diğierine farklılaşabileceğine işaret etmektedir.

Bütün Osmanlı coğrafyasına yayılmış olan Amerikan misyonierlerinin faaliyetlerini inceleyen kitabın temel problemi Osmanlı arşiv kaynaklarının yeterince kullanılmamış olmasıdır. Osmanlı yetkililerinin değierlendirmelerinin kitaba eklenmesi genelde misyonierliğin özelde ise Amerikan misyonierliğinin Orta Doğu'daki etkisini anlamayı daha fazla kolaylaştırıp belirginleştirecekti. Bu husus dışında kitap Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonier faaliyetlerini anlamak açısından, meselenin yukarıda bahsedilen farklı yönlerine değinerek literatüre oldukça önemli bir katkı yapmaktadır.